

Work hard, play hard

WIE FILOSOFISCHE GESPREKKEN wil voeren, moet eerst nadenken over een methode. Dat zeg ik nu, maar zelf heb ik het zo niet gedaan. Ik ben bijna 20 jaar geleden domweg begonnen, door een bordje op te hangen voor het raam van wat ik alvast deftig mijn spreekkamer noemde, aan de Lange Nieuwstraat in Utrecht. ‘Ik heb filosofie gestudeerd en ik voer een gesprek,’ dacht ik, ‘dat moet volstaan.’

Ik ontvang nog altijd mensen in diezelfde spreekkamer, maar geleidelijk heeft zich wel een methode ontwikkeld. Die methode onderwijs ik inmiddels 12 jaar, hier aan de ISVW.¹ Waarom zeg ik nu tegen mensen die, net als ik, voor hun beroep filosofische gesprekken willen gaan voeren dat ze eerst moeten nadenken over een methode, terwijl ik dat destijds zelf niet gedaan heb? Ik zeg niet dat die mensen allemaal mijn opleiding moeten doen. Dat is ook iets anders dan nadenken over een methode. En meedoen aan de opleiding vereist een mate van *commitment*, in elk geval zolang de opleiding duurt, aan één bepaalde methode, die voor lang niet iedereen de juiste is. Is ze dan niet de beste? Ik zeg over mijn geesteskind natuurlijk dat ze dat is. Maar daarvan hoeft niemand zich iets aan te trekken. Ik vermoed ook dat in een soort vergelijkend warenonderzoek naar de verschillende methoden van filosofische gespreksvoering die werkwijze die ik hanteer er niet slecht uitkomt. Maar dat is evenmin de boodschap hier. De boodschap hier is dat wie filosofische gesprekken wil voeren, moet nadenken over *een* methode.

‘MOET,’ SCHRIJF IK: er is van een morele verplichting sprake. Op welke grond? De meest voordehandliggende is, allicht, dat wie een professionele dienst aanbiedt, beslagen ten ijs moet komen. Maar je zou nog kunnen betogen, zoals ik 20 jaar geleden deed, dat een academische graad in de filosofie en het plaatsen van twee gemakkelijke stoelen in dat opzicht voldoende is. Wat ik toen deed was overmoedig, vind ik nu, maar was het daarom ook moreel laakbaar? Ik doel hier op een andere grond voor die morele verplichting. Die wil ik uit de doeken trachten te doen.

Natuurlijk heb ik eerst aan ChatGPT gevraagd wat die ervan vond. ‘Geef vijf argumenten waarom wie professioneel filosofische gesprekken aanbiedt over een methode moet nadenken,’ luidde mijn opdracht aan de robot. Hij, maar een echte hij is het niet, en ook geen zij of hen, antwoordde met wijdloperige verhalen over effectiviteit en (schaamteloos een belangwekkende term uit de vraag papegaiënd) professionaliteit, maar

¹ De methode is in die 12 jaar niet ongewijzigd gebleven. Inmiddels spreken we van een ‘2.0-versie’ van de methode, die wat er 12 jaar geleden al was (en wat in mijn *Wie het niet weet, mag het zeggen* beschreven staat) nadrukkelijk als basis erkent, maar daarop wel is blijven voortbouwen.

wat ik hier wil vertellen raadde hij niet. Dat dreef niet in de stochastische gaarkeukensoep die de robot steevast opdient.

Ik zal bekennen: ik verwachtte ook niet méér. De afgelopen maanden heb ik zoals velen wat gespeeld met ChatGPT, ook met de nieuwste, betaalde versie, al heb ik na een maand mijn abonnement opgezegd. Toen was de lol er toch wel vanaf. Dat dit een ontwikkeling is die impact kan hebben vergelijkbaar met de uitvinding van de stoommachine, betwijfel ik niet, maar de echt interessante vraag, voor mij, is of we nu van zulke *Large Language Models* kunnen zeggen dat ze *denken*. En dat dan weer niet omdat ik vrees dat ze bewustzijn zouden ontwikkelen of boosaardig zouden blijken, want zulke zorgen zijn gebaseerd, meen ik, op een onjuist begrip van wat bewustzijn respectievelijk het kwaad is. Nee, wat AI filosofisch belangwekkend maakt, in mijn ogen, is dat we er iets van kunnen leren over *ons eigen* denken, dat wil zeggen: over dat vermogen dat ons, *for better or for worse*, van de andere levende wezens onderscheidt.¹ En op die vraag heb ik misschien na een paar weken spelen wel een antwoord. Goed nieuws is het niet.

CHATROBOTS DENKEN op hetzelfde niveau als de meeste mensen. Of andersom, want we wilden iets leren over *menselijk* denken: de meeste van onze medemensen denken op een niveau niet hoger dan dat van chatrobots. Dat verklaart misschien deels waarom het zo'n puinhoop is in de wereld. Het denken à la *Large Language Model* is aas-denken, denken dat zich voedt met de karkassen van dode gedachten van anderen. Geen fris, levend denken, maar ondoed, zombie-achtig denken. Dat ga ik natuurlijk allemaal toelichten.

Ik noem hier dat jammerlijke robotdenken, waartoe ook de meeste mensen zich beperken, misschien niet opzettelijk, nog steeds 'denken', al zet ik er soms 'robot-' of 'zombie-' voor. Dat zit me niet helemaal lekker, want liever bewaar ik de term 'denken' voor het levende denken waarover we Goddank ook nog komen te spreken, straks. Maar zie het anders zo: een gammele fiets met twee lekke banden en zonder zadel is nog altijd een fiets. Het zou onjuist zijn het *geen* fiets te noemen. Zo is het ook met het denken. Want net als bij organismen zijn leven en dood niet van elkaar afgezonderd, maar juist onlosmakelijk vervlochten. In een levend organisme gaat de hele tijd van alles dood. Dat is zelfs een voorwaarde voor het in leven blijven van dat organisme.

Dit dode of doodse of dooijige denken is wat bij Hegel, daar is hij dan, *positief* heet, hier niet in de betekenis van 'gunstig' of 'plezierig,' maar

¹ 'Es ist ein altes Vorurteil, daß das, wodurch sich der Mensch von dem Tiere unterscheidet, das Denken ist; wir wollen dabei bleiben.' – Georg Friedrich Wilhelm Hegel, Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I (Werke, Bd. 18), Frankfurt a. M. 1986, p. 23n

in die van ‘eenduidig’ en ‘onmiskkenbaar’ en ‘*what you see is what you get.*’ Meer in de lijn, met andere woorden, van wat ik de laatste tijd opvallend vaak mensen hoor zeggen: ‘Het is wat het is.’¹ Het alledaagse denken hanteert categorieën, concepten, begrippen die al een tijd meegaan en die hun nut bewezen hebben. Het is het onvervalste hokjesdenken. Bij alles dat verschijnt weet dit denken, dat Hegel ook wel het verstanddenken noemt: dit moet hierin, dat gaat daarin, alles netjes in één van de talloze laatjes van de apothekerskast. Er is geen tijd om je van al die categorieën af te vragen of ze wel helemaal koosjer zijn. We weten niet of ze stand zouden houden als we er een grondig onderzoek naar instelden, maar ‘we moeten *door.*’²

Maar nu komt er een filosoof, misschien is het Socrates, misschien ben jij het, en die wil *wel* zo’n onderzoek instellen. Een categorie die zojuist nog boven elke verdenking verheven leek, een vanzelfsprekendheid, blijkt na een paar slimme vragen van tegenstrijdigheden en ongerijmdheden aan elkaar te hangen, een rommeltje dat niet langer stand kan houden. Dit aan het licht brengen van de ongerijmdheden is wat Hegel het dialectische moment in het denken noemt. En om een lang verhaal dat nog veel langer zou kunnen worden bruusk tot een einde te brengen: zo denken kunnen chatrobots, net als de meeste mensen, *niet.*

Is het uitgesloten dat een AI *Language Model* op een dag een grapje maakt in de lijn van dat prachtige boerensprekwoord ‘Geen koe zo bont of er is een vlekje aan,’ dat ook laat zien dat het beoefenen van de kunst der dialectiek niet is voorbehouden aan lanterfantende hoge heren? Zoals die *transformer*-modellen werken, met een overdaad aan waarschijnlijkheidsberekeningen en patroonherkenning simultaan losgelaten op een reusachtige *data set*, kunnen ze vrijwel elke keer antwoorden op prompts produceren die, in termen van alledaags denken, bruikbaar zijn, waar je mee zou weggelopen op een vergadering, die ermee door kunnen en waarmee we dus *door* kunnen. Dus nee, het is niet uit te sluiten dat die technologie op een dag ook zo’n grapje uitpoept. Maar ‘uitpoept’ is hier, hoewel niet zo netjes, het juiste woord, niet ‘maakt’. Want een grapje *maken* betekent iets zeggen dat je ook als grapje *bedoelt.*³ Immers, als je iets zegt waar anderen om lachen terwijl dat niet je bedoeling was, word je uitgelachen. En omdat dialectisch denken een AI niet gegeven is, kunnen we dus alsnog uitsluiten dat de robot zo’n grapje *maakt.*

OOK DE ECHTE REDEN waarom wie professioneel filosofische gesprekken wil voeren eerst moet nadenken over een methode kon de robot dus

¹ Waarom is dat juist nu van veel mensen ineens hun levensmotto? Zou het te maken hebben met de meervoudige mondiale crisis (klimaat, biodiversiteit, oorlog en kantelende internationale machtsverhoudingen) waarin we ons bevinden, een poging tot stoïcijnse aangeleerde argeloosheid? Dat is iets voor een andere keer.

² We hebben ook geen tijd, meestal, om ons af te vragen *waarom* we ook al weer *door* moeten of, wat misschien hetzelfde is, waarheen de reis eigenlijk gaat. Ik vermoed dat ‘Het is wat het is’ en ‘We moeten door’ uitdrukking zijn van dezelfde ellendige slavenmoraal. Maar ook dat is voor een andere keer.

³ In de spreekkamer, als daar volgens de ‘Gilde-methode’, versie 2.0 gewerkt wordt, is voor ‘bedoelen’ geen plek, maar daarmee wordt dan iets anders ‘bedoeld’. Bedoelingen in de zin van intenties, zoals de intentie iets te verduidelijken of, in ons voorbeeld, de intentie een grapje te maken, spelen altijd, ook in de spreekkamer, een rol. Wat daar *niet* wordt getolereerd is: ‘Ik zei x, maar ik bedoelde y.’ Maar ook dit is voor een andere keer.

niet noemen. We zullen het hem vergeven. Er was levend denken voor nodig, en het ding had alleen zombie-denken op z'n repertoire. Dialectisch en, nog wat moeilijker, speculatief denken, het derde moment bij Hegel, is *nadenken*. Denken, immers, dat zichzelf *nagaat, naloopt, nakijkt*. Dat kan een AI om (voor zover ik het nu kan zien) twee redenen niet. In de eerste plaats omdat een AI geen echte denkbeweging maakt, geen denkbewerkingen uitvoert, maar domweg die waarschijnlijkheidsberekeningen en die patroonherkenning loslaat op de *prompt* die binnenkomt.¹ Er zijn dus geen bewegingen om na te lopen. In de tweede plaats omdat een AI niet beschikt over categorieën. Het lijkt soms alsof dat wel het geval is, maar ook het hanteren van begrippen, en zelfs het geven van definities van begrippen door een AI is niets anders dan het 'uitpoepen' van respons die *waarschijnlijk* niet zal leiden tot een reprimande van de kant van de menselijke gebruiker. De parallel tussen AI en de meeste mensen, die niet verder komen dan verstandsdanken, gaat veel verder dan ik graag zou zeggen. Ook de meeste mensen bezitten de categorieën die ze hanteren niet, in dit zin dat ze niet *weten* dat ze die bezitten en hanteren; daar komen ze vaak in de spreekkamer pas achter. En ze maken ook heel vaak de bewegingen niet die we, kijkend met een welwillend oog, vermoeden achter hun *output*. Er is *output*, maar die komt meestal als een kant-en-klaar-maaltijd uit een zakje of een pakje. De bewegingen zijn, ook door de verstands-mensen, niet *zelfgemaakt*.

Naast het verstandsdanken plaatst Hegel, overigens zonder een harde demarcatie, het redelijk denken, de Rede, in een negatieve en een positieve variant. Die kwamen we al eerder tegen: de negatieve Rede is de dialectiek, het denken dat zichzelf nagaat en de bewegingen en categorieën die het aantreft bevraagt, en de positieve Rede is het speculatieve denken. Dat is het denken dat de beperkingen en tegenstrijdigheden van de voorgaande denk-situatie, de 'vorm van bewustzijn' die van ongerijmdheden aan elkaar hing en in ongerijmdheden uit elkaar viel, te boven komt, niet doordat die ongerijmdheden worden uitgebannen of vergeten of genegeerd, maar doordat die *opgaan in* een nieuwe denkvorm, die ze kan bevatten en die daarmee rijker en verfijnder is dan de voorgaande.² Die, zoals Hegel het weleens uitdrukt, *de waarheid is van die voorgaande*.

WAT WIJ BEOGEN in de spreekkamer is dat verstandsdenkens die doorhebben dat er aan hun denken iets scheelt, dat het ongerijmd is, dialectische en speculatieve denkers worden, stap voor stap. Filosofisch practici

¹ Een *prompt* is een por, een prikkel, een beetje *input* van buiten, waar de robot wel op *moet* reageren, en dat is dan reageren in de zin van de respons in het behavioristische 'stimulus-respons'-model, inclusief de zwarte doos, nu een neurale netwerk, in het midden. Vrijheid: nihil.

² Het schemaatje 'these-antithese-synthese' dat hier vaak opgeplakt wordt, is niet afkomstig van Hegel en doet geen recht aan het levende, wezenlijk on-schematische karakter van wat hier gebeurt. Hegels term is *aufheben*, letterlijk 'opheffen'; ik geef de voorkeur aan 'opgaan in'. Ook dat is... enz.

zijn *denkpedagogen*. We geven denkles. Het is bepaald niet zo dat wij de antwoorden hebben op alle levensvragen, of zoiets. Onze bezoekers (zo noemen we de mensen die van onze diensten gebruikmaken) kunnen experts zijn op terreinen waar wij niets van weten, maar ‘ongehinderd door kennis van zaken’ kunnen wij hen helpen, als we zien hoe ze vastzitten in hun verstanddenken, om daaruit los te breken en eindelijk iets nieuws te gaan denken, dat niet alleen maar nieuw is, maar ook op een hoger plan staat dan wat ze een uur eerder nog dachten.

Dat vereist wel dat wij, als filosofisch practici, ook ons eigen denken voortdurend de maat nemen, in eenzame overpeinzingen of in gesprekken met collega’s. Anders zijn we badmeesters die nooit zwemmen. Het denken dat zichzelf bevraagt kan alleen worden begeleid door denkers die zelf hun eigen denken en hun bevragen van andermans denken ook bevragen.

Ik noem dat een *morele* verplichting, omdat anderen opvoeden tot dialectisch en speculatief denken op een manier die zelf als ‘positief,’ in de zin van vaststaand en eenduidig en niet-onderzocht moet worden aange-merkt, te vergelijken is met een grapje voortbrengen maar niet *maken* (zie boven). Wie wil verkondigen dat anderen moeten leren denken, omdat uit je denkraam breken vrijheid is, maar zelf zijn denkraam angstvallig heelhoudt, is in een heel andere, zeer ongunstige zin een grappenmaker. Alleen wie filosofisch denkt, mag dat ook propageren en anderen daarin onderrichten.

Dat is waarom je, als je filosofische gesprekken voeren nog steeds mooi werk vindt, om te beginnen *zelf* moet nadenken over een methode.¹ En misschien ook over de titel van deze voordracht. Net als ik.

¹ Het is ook waarom deze werkwijze zich blijft ontwikkelen. Want het nadenken daarover gaat door, vooral in Gildeverband. Het komt niet meer alleen op mij aan.